

Кузьменко Л. Г.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КОНТРОЛЮ ЗА КОНЦЕНТРАЦІЄЮ СУБ'ЄКТІВ ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ

У статті розкрито проблемні та неврегульовані питання щодо контролю за економічною концентрацією суб'єктів природних монополій. Доведено необхідність запровадження більш прозорого та ефективного механізму здійснення державного контролю за економічною концентрацією, учасниками якої є кілька суб'єктів природних монополій, для запобігання можливим негативним наслідкам від такої концентрації.

Ключові слова: природні монополії, державне регулювання, концентрація суб'єктів природних монополій, конкуренція.

Вступ

В епоху глобалізації світової економіки посилення концентрації суб'єктів господарювання (далі – економічна концентрація) стало досить постійним явищем для суб'єктів природних монополій в Україні. Особливо це характерно для періодів трансформацій і структурної перебудови господарств. Однією з передумов розвитку конкуренції в державі є зниження рівня концентрації ринкових структур.

У певних випадках економічна концентрація декількох суб'єктів природних монополій може призводити до монополізації або суттєвого обмеження конкуренції на суміжних ринках. У процесі економічної концентрації може відбуватися монополізація на інших товарних ринках, яка негативно позначиться на національній економіці через диктат цін, встановлення бар'єрів входу на ринок для конкурентів, стримання науково-технічного прогресу і запровадження нових технологій тощо.

В умовах ринкової економіки контроль за економічною концентрацією суб'єктів природних монополій є одним із найважливіших інструментів економічної політики. Саме з його допомогою держава має можливість впливати на зміни на ринках України, сприяти створенню конкурентного середовища.

Посилення концентрації суб'єктів господарювання досліджували багато учених-економістів, адже саме концентрація суб'єктів господарювання значно полегшує ведення бізнесу підприємцям і посилює їхню владу, створює умови для розвитку конкурентних переваг.

Економічна концентрація суб'єктів природних монополій є засобом виходу їх на інші ринки, що може сприяти перехресному субсидуванню діяльності на інших ринках і монополізації та обмеженню конкуренції, зокрема, на суміж-

них ринках. Щоб уникнути негативних наслідків унаслідок здійснення концентрації такі дії потребують особливо посиленого контролю та управління з боку держави.

Постановка проблеми. З метою запобігання монополізації товарних ринків, обмеження конкуренції органи Антимонопольного комітету України, відповідно до статті 7 Закону України «Про Антимонопольний комітет України», здійснюють контроль за економічною концентрацією. Такий контроль має також на меті охорону і заохочення конкуренції, захист інтересів споживачів, протидію зловживанню великими суб'єктами господарювання своїм монопольним (панівним) становищем на відповідних ринках.

Економічною теорією запропонована ціла система кількісних і якісних показників, які дають змогу оцінити рівень економічної концентрації окремого ринку чи галузі, які використовують органи Антимонопольного комітету України при наданні дозволу на економічну концентрацію. Важливим питанням є визначення меж і того рівня концентрації ринків, який забезпечив би оптимальний економічний результат для суспільства.

Проблеми економічної концентрації досліджували вчені Р. Кларк, С. Девіс, М. Портер, М. Уотерсон, С. Хачатурова, С. Авдашева, Н. Розанова, А. Яковлев, Ф. Шерер тощо. Однак сьогодні ще недостатньо розроблені прозорі, ефективні механізми регулювання і контролю діяльності суб'єктів природних монополій, не повністю сформована відповідна нормативна база, багато питань залишаються нормативно неврегульованими. Економічна наука в Україні не приділяла належної уваги процесам, що відбуваються у сферах діяльності суб'єктів природних монополій, які, на відміну від інших підприємств ринкової структури, посідають особливе місце в системі економічних відносин.

Стан економічного розвитку України зумовлює необхідність теоретичних досліджень та практичних висновків щодо вирішення проблем, пов'язаних з функціонуванням природних монополій на Україні у майбутньому.

Оцінюючи реальний рівень концентрації, важливим є аналіз інформації, статистичних даних, на які спиратимуться розрахунки. Сучасна система статистики в Україні формується часто лише в розрізі виключно групи підприємств, що не дає змогу врахувати і відобразити в дослідженні співвідношення кожного підприємства. Це призводить до викривлення наявного рівня концентрації, наприклад, у випадках, коли керівництво однієї компанії входить до складу директорів, заступників керівників спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта господарювання іншої компанії, яка теж працює на цьому ринку або є вертикально інтегрованою структурою, дуже складно визнати відповідну групу осіб єдиним суб'єктом господарювання, на практиці постає проблема визначення відносин контролю. Для вдосконалення контролю за концентрацією необхідно проводити щорічні статистичні дослідження всіх монопольних утворень – учасників ринку і суб'єктів господарювання, пов'язаних із ними відносинами контролю, наприклад, у формі опитувальних листків-анкет, що розсилають органи статистики України. Це дасть змогу оцінити реальну ситуацію на ринках України та своєчасно виявити групи підприємств, пов'язаних відносинами контролю.

Отримані результати. Сьогодні викликає занепокоєння проблема, пов'язана з економічною концентрацією, внаслідок якої відбувається злиття декількох суб'єктів природних монополій. Ця проблема, зокрема, стосується намірів окремих облэнерго одержати в довготривалу оренду облгази або водоканали тощо. На сучасному етапі становлення ринкових відносин дуже складно, а іноді й неможливо зробити економічно обґрунтовані висновки щодо можливих довгострокових наслідків цих економічних концентрацій, зокрема щодо ефективності функціонування суб'єктів природних монополій після їх злиття, щодо впливу на конкуренцію на інших товарних ринках, а також щодо можливого обмеження прав споживачів.

На перший погляд, у разі зазначених економічних концентрацій не відбувається суттєвих змін на ринках транспортування електроенергії, тепла, води, газу та інших, які до і після концентрації залишаються у стані природних монополій. Водночас ринкова влада суб'єкта господарювання, що одноосібно здійснює діяльність не на одному, а на кількох монополізованих ринках, безумовно, зросте. Суб'єкти природних монопо-

лій, які діють на різних товарних ринках, територіальні межі яких збігаються, мають, як правило, одних і тих самих споживачів, які користуються послугами кожного з цих суб'єктів природних монополій. Економічна концентрація таких суб'єктів господарювання призводитиме до суттєвого зростання економічної залежності кожного конкретного споживача, який змушений буде одержувати послуги на всіх цих ринках від одного суб'єкта господарювання. Рівень витрат кожного з суб'єктів природних монополій суттєво залежить від низки об'єктивних факторів (кліматичних умов, зміни світових цін на енергоносії тощо) і навіть за найбільш сприятливих умов фактичні витрати можуть суттєво відрізнятися від розрахункових. Злиття декількох суб'єктів природних монополій може призвести до створення непрозорих умов їхньої діяльності, а перед органом регулювання постане складна проблема, з одного боку, здійснення контролю за об'єктивністю задекларованого рівня витрат (що за значної розгалуженості інфраструктури підприємства є досить проблематичним), а також контролю і обрахування реальних витрат суб'єкта природної монополії при наданні ним послуг. Ця робота потребує значних обсягів часу і матеріальних витрат, і водночас може бути малопродуктивною, а відтак суттєво знижуватиметься ефективність регулювання. Зазначена проблема набуває ще більшої актуальності, коли учасниками економічної концентрації є суб'єкти природних монополій, регулювання яких здійснюють різні державні органи (наприклад, регулювання суб'єктів господарювання, що діють на ринках постачання електроенергії та газу, здійснює Національна комісія регулювання електроенергетики України, а тих, що діють на ринках тепло-, водопостачання – Національна комісія регулювання ринку комунальних послуг України та місцеві органи самоврядування) тим самим створюються сприятливі умови для зловживань цих суб'єктів господарювання, а через непрозорість їхньої діяльності ускладниться виявлення можливих порушень.

Крім того, наявність у складі кожного з цих суб'єктів природних монополій підприємств, які можуть діяти на конкурентних ринках, ще більше посилює можливість виникнення негативних наслідків від здійснення економічних концентрацій за участю декількох суб'єктів природних монополій. Адже, попри те, що на конкурентному ринку ціна на продукцію (послугу), яку використовує суб'єкт природної монополії, може бути нижчою, ніж та, що пропонує підприємство, яке входить до складу суб'єкта природної монополії, останній змушений субсидувати та інвестувати своє підприємство, а сплачувати муть за це споживачі.

Занепокоєння зазначеними концентраціями зумовлено також і тим, що велику кількість порушень законодавства про захист економічної конкуренції виявлено саме на ринках природних монополій. Найбільшу кількість порушень у вигляді зловживань монопольним становищем шляхом встановлення дискримінаційних та монопольно високих цін виявлено на ринках: передачі електроенергії та її постачання за регульованим тарифом, житлово-комунальних послуг (централізоване тепло-, водопостачання та водовідведення) тощо. В більшості випадків ці порушення здійснюються через недостатню ефективність державного регулювання, нормативно-правову неврегульованість відносин на ринках природних монополій, відсутність налагодженої ефективної системи обліку споживання природного газу, води, теплової енергії, а відтак недостатню прозорість діяльності суб'єктів господарювання на цих ринках. Здійснення в цих умовах економічних концентрацій, учасниками яких є декілька суб'єктів природної монополії, може призвести до створення більш сприятливих умов для здійснення цими суб'єктами господарювання порушень, а контроль за недопущенням цих порушень значно ускладниться.

Об'єднання суб'єктів природних монополій, які здійснюють діяльність у різних сферах природних монополій, можливо проводити лише тоді, коли будуть розроблені прозорі, ефективні механізми регулювання і контролю діяльності суб'єктів природних монополій з боку держави. Ці механізми мають бути зрозумілими і наперед визначеними як для споживачів, так і для суб'єктів природних монополій. В першу чергу це стосується механізму ціноутворення на послуги суб'єктів природних монополій, зокрема щодо визначення реальних витрат при наданні ними послуг, недопущення перехресних субсидувань діяльності, яка здійснюється на конкурентних ринках за рахунок діяльності на ринках природних монополій тощо.

З іншого боку, це пов'язано з тим, що в багатьох випадках нормативно-правових актів, що регулюють функціонування ринків, які перебувають у стані природної монополії, або немає, або ж вони застарілі, чи тільки розробляються, ще недосконалі й не можуть збалансовано відстежувати інтереси споживачів, виробників і всього суспільства. Як правило, немає механізму контролю за їхніми дотриманням, немає відповідальності суб'єктів природних монополій за дотриманням цих нормативних актів, тобто фактично регулюються окремі фрагменти, контролюються окремі напрями, але досконали системи у відносинах між державою, споживачами і суб'єктами природних монополій не існують. Від функціонування суб'єктів господарю-

вання, що діють на ринках природних монополій, і спроможності надавати споживачам за доступною ціною якісні послуги залежить не лише успішний розвиток окремих галузей народного господарства, а й загалом усієї економіки України.

Статтею 12 Закону України «Про природні монополії» визначено, що основним завданням державних органів, на яких покладені функції регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, є сприяння ефективному функціонуванню товарних ринків на основі збалансування інтересів суспільства, суб'єктів природних монополій та споживачів товарів, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій. Статтею 14 зазначеного Закону національним комісіям регулювання природних монополій надано право встановлювати для суб'єктів природних монополій вимоги щодо здійснення ними іншої діяльності, якщо вона має вплив на ринок, що перебуває у стані природної монополії. При цьому немає чітких, економічно обґрунтованих критеріїв, за досягнення яких можуть бути дозволені економічні концентрації за участю декількох суб'єктів природних монополій. Чинні нормативні акти (закони України «Про природні монополії», «Про електроенергетику», «Про захист економічної конкуренції» тощо) також не містять заборон чи обмежень щодо зазначених економічних концентрацій.

Висновки

Враховуючи викладене, з метою запровадження прозорого та ефективного механізму здійснення державного контролю за економічною концентрацією, учасниками якої є декілька суб'єктів природних монополій, та запобігання можливим негативним наслідкам від такої концентрації доцільно:

- розробити критерії, тільки за досягнення яких національними комісіями регулювання діяльності природних монополій ці економічні концентрації можуть бути дозволені. Зокрема, до цих критеріїв можна віднести наявність економічного обґрунтування щодо зменшення в результаті економічної концентрації витрат на обох ринках, що перебувають у стані природної монополії (або принаймні недопущення їх зростання); налагоджений облік споживання послуг суб'єктів природних монополій; наявність з боку держави прозорих, ефективних механізмів регулювання і контролю діяльності суб'єктів господарювання на кожному з ринків, що перебувають у стані природної монополії тощо;
- внести відповідні зміни до чинних нормативних актів, при цьому передбачити, що суб'єкт

- природної монополії має займатися лише тим видом діяльності, для якого він був створений;
- з метою формування ефективного конкурентного середовища і розробки оптимальної конкурентної політики запровадити постійну систему моніторингу рівня концентрації виробництва і товарних ринків в Україні. Розробити систему рекомендацій щодо аналізу і ранжування рівня концентрації економіки з врахуванням як внутрішніх, так і зовнішніх чинників впливу, які можуть бути успішно використані в роботі державних органів України;
  - удосконалити статистичну звітність суб'єктів природних монополій для виявлення груп підприємств, пов'язаних відносинами контролю;
  - докладніше дослідити діяльність всіх видів об'єднань, в тому числі й асоціацій, на предмет можливості проведення узгоджених дій;
  - підвищити державний контроль за економічною концентрацією у випадках, які найбільш суттєво впливають на формування конкурентного середовища при встановленні складу та відносин контролю між учасниками великих груп вітчизняних та іноземних суб'єктів господарювання, які останніми роками проводять активну інвестиційну політику в Україні.

Список літератури

1. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции / Дж. Робинсон. – М. : Прогресс, 1983. – 397 с.
2. Макконнелл К. Р. Экономикс : принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 972 с.
3. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл ; пер. с англ. – Т. 1. – М. : Издательская группа «Прогресс», 1993 – 26 с.
4. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М. : Дело, 1998.

L. Kuzmenko

SOME PROBLEMS OF THE CONTROL OVER NATURAL MONOPOLY ENTITIES' ECONOMIC CONCENTRATION

The article is concerned with outstanding and unsettled problems on the control over natural monopoly entities' economic concentration. The requirement of more effective and transparent mechanisms for the state control over several natural monopoly entities' economic concentration aiming to prevention of the negative effects of such concentration is proved.

Keywords: natural monopolies, state control, economic concentration of natural monopoly entities, competition.

Матеріал надійшов 10.04.2012